

En el centenari de la I Guerra Mundial

Pep Martínez

Professor de l'IES Enric Valor · Pego

L'11 de novembre de 1918, a les 11 hores, el mariscal de camp francès F. Foch, per part de les forces aliades, i el comandant M. Erzberg, per part dels exèrcits de l'eix central, signaven l'armistici que posava fi a la I Guerra Mundial ¹. Fa just ara cent anys. És també el centenari de dos fets vinculats directament amb el conflicte bèl·lic, i que *per se* tenen prou entitat i transcendència per a ser commemorats: les transfusions indirectes de sang i la pandèmia més mortífera que ha conegut la humanitat, la grip de 1918. L'endret i l'envers de les conseqüències de la *Grande Guerre*.

La I Guerra Mundial (IGM) fou una guerra inusualment cruel, que ens deixà estampes i episodis dantescos. 8 milions de morts, més 6,5 milions d'invàlids, de resultes de les accions purament militars. A més, s'hi van transgredir els codis humanitaris de les guerres convencionals anteriors: els atacs programats a civils, l'ús d'armes *innobles* (els abominables, per invisibles, submarins germànics; la guerra química: els gasos, com el mostassa, que causà una mort terrible a milers de combatents), la tortura i l'execució sumària de presoners en contra dels acords de la Convenció de Ginebra...

Les transfusions de sang

Tot i que va mobilitzar com mai multituds fabuloses de persones, fou, però, una guerra localitzada, centrada sobretot en l'anomenat front occidental, escenari de batalles llargues i inútilment cruentes, com ara, la del Somme o la de Verdun. Una guerra de trinxeres, de contacte quasi físic entre les línies, que convertí aquell indret d'Europa en un mar de sang. Va obligar, per tant, els països contendents a un esforç d'assistència sanitària desconegut fins aleshores. Molt sovint, les actuacions havien de ser *in situ*, en instal·lacions precaríssimes d'urgència, dins les mateixes línies del combat.

Així va ser com, amb la IGM, la revolució tècnica i científica iniciada al segle XIX va propiciar el desenvolupament de tècniques i noves invencions en el camp de la medicina. Les més impactants: la radiologia, la cirurgia plàstica, el tractament de ferides amb antisèptics (els antibiòtics no comencen a ser utilitzats fins el 1928), l'encanyat d'ossos fracturats, la psicologia terapèutica... i les transfusions de sang.

La IGM fou el primer conflicte bèl·lic en què es van realitzar transfusions de sang fiables. La transfusió de sang entre cossos és sens dubte un avanç científic de primer ordre. La transfusió

També és el centenari de dos fets vinculats directament amb la I Guerra Mundial i que *per se* tenen prou entitat i transcendència per a ser commemorats: les transfusions indirectes de sang i la pandèmia de grip de 1918, la més greu de la història. L'endret i l'envers de les conseqüències de la *Grande Guerre*.

és una actuació mèdica que ha esdevingut especialment decisiva per a la realització d'intervencions quirúrgiques de tota mena. És durant els dos darrers anys de la I Guerra Mundial que va ser utilitzada per primera vegada de manera massiva en una crisi sanitària. Els primers, els britànics i els nord-americans. En un principi, les realitzaven de manera directa, de donant a receptor. Fou el metge militar americà **Robertson** qui, l'any 1917, n'hi va fer les primeres transfusions indirectes: sense la presència de donants: gràcies a bancs de sang identificada pel sistema de grups sanguinis compatibles (A, B, O, AB) ², i, després d'extreta, tractada amb citrat de sodi, que evitava la coagulació i, per tant, permetia la conservació i la disponibilitat ³.

Al bàndol dels prussians i dels austrohúngars les transfusions van tapolar amb el desconeixement i les pors ancestrals, així com amb el clacisme i el racisme d'alguns jerarques militars, que van impedir que se n'hi realitzaren tantes com hom podia haver esperat (el fluid essencial de la sang no podia ser transvasat entre no iguals: entre oficials i soldats; entre nobles i plebeus; entre europeus i soldats provinents de les colònies en altres continents).

Un segle després, l'any 2017, es van recollir al món 112,5 milions d'unitats de sang. No és prou, ni de lluny. Segons l'OMS, més de 50 països no disposen encara de bancs de sang propis ni de sistemes de gestió de les donacions ni de legislació sobre el tema.

La cucaracha

Per bé que les accions bèl·liques van cessar, en efecte, el novembre de 1918, les víctimes mortals causades per la grip que la contesa va propagar no van parar d'augmentar fins 1920. Va ser –encara ho és– la major pandèmia que havia conegut la humanitat: es va escampar per quasibé tot el planeta i hom calcula que va matar entre 50 i 100 milions de persones.

La grip apareix a Europa en el segle XVI i és anomenada llavors *febra catarral*. La primera epidèmia important data de 1557. Després, en vingueren més, sempre amb una freqüència que oscil·la entre els deu i els vint anys. Amb el segle XIX, canvia de nom i és referida com a *influença*. És d'ençà de l'epidèmia de 1880 que és anomenada, finalment, *grip*.

La de 1918 rebé noms diversos: *grip espanyola* (*spanish flu*) fora d'Espanya; la *grip francesa*, a Espanya, i, popularment, al País Valencià, *la cucaracha*.

El gentilici afegit (*grip espanyola, influença espanyola, la dama espanyola...*) és del tòt immerescut, a més d'intencionat. Són -sí- les autoritats sanitàries i la premsa espanyoles les primeres que reconeixen l'epidèmia i alerten sobre la seua letalitat, però és perquè els altres països afectats (immersos en la guerra) censuren el tema per raons òbvies d'intel·ligència d'estat: no descoratjar els soldats i la població civil ni descobrir les febleses a l'enemic.

Fou una passa fulminant, especialment, en la segona de les seues tres onades, la de la tardor del 1918: molts malalts morien al tercer dia d'haver-ne manifestat els primers símptomes, i no pocs, abans de les vint-i-quatre hores. Si la pesta negra del segle XIV havia despatxat al clot 25 milions de terrícoles en cinc anys, el virus de la grip del 1918 en colgà la mateixa quantitat en només 11 mesos.

Els símptomes amb què es manifestà la versió de 1918 eren dolorosos i, alguns, letals: febra alta (fins 41 °C); cefàlees violentes, cruiximent, bromera blanca i sangonosa, complicacions pulmonars per manca d'oxigenació de la sang, que de retruc provocava cianosi (coloració blavosa de la pell, especialment en la boca, les orelles, les mans i els peus; d'ací el sobrenom popular *cucaracha*).

Va sorprendre els mateixos professionals de la medicina, que ignoraven fins i tot si es tractava d'un virus. No hi havia tractament i la probabilitat de guarir era més que incerta, per a major desesperació dels malalts.

La grip de 1918 va tenir tres irrupcions. La primera, entre el març i el juliol de 1918; la segona, del setembre al desembre de 1918 (la més mortífera, com hem dit més amunt, i la que va precipitar la fi de la guerra: l'epidèmia provocava ja més morts al front que les accions bèl·liques de tots dos bàndols) i la tercera, del febrer a l'abril de 1919. És amb aquest any, el 1919, que la pandèmia restà registrada en la memòria col·lectiva dels valencians, amb l'expressió *ser/semblar/parèixer l'any de-*

nou, per a ponderar el desordre, la brutícia i la lletjor d'algun lloc, provocats per alguna causa imprevista i calamitosa.

El primer afectat i mort reconegut (març de 1918) és **Albert Gitchell**⁴, soldat cuiner en una caserna de Kansas, als EUA. Allí convivia la tropa amb cavalls i amb l'aviram i els porcs que els servien d'aliment. Era un escenari perfecte per a la transmissió del virus N₁H₁: de les aus, a través dels porcs i els equins, a les persones. Hi van caure malalts gairebé tots. Una setmana després del cas d'A Gitchell, a la mateixa caserna, n'havien mort 46. Prompte prompte, el mal s'escamparia per altres casernes i altres poblacions dels EUA. Faltaven dies per al trasllat dels exèrcits nord-americans a Europa. Amb tan gran i tan ràpida mobilització de persones, la malaltia s'estengué aviat per tot arreu. El virus fou transportat massivament a Europa pels soldats del tio Sam (l'abril de 1918); d'Europa passà al nord d'Àfrica (el maig de 1918); d'ací a la Xina, l'Índia, Nova Zelanda i Filipines (el juny de 1918). Tot plegat, tres mesos.

Significà la crisi demogràfica més important de la història. La mutació del virus amb què es manifestà la grip de 1918 era més letal que la de les epidèmies anteriors. A més, afectà sectors de població imprevisibles: no tant als majors i als menuts, com a la població adulta entre 20 i 40 anys. Sembla que els més majors podien haver estat immunitzats per haver superat la grip de 1908.

A Espanya la passa arribà de seguida. Els contactes amb França són molts i per vies diverses. En destacarem la migració laboral hispànica per la manca de braços que la guerra imposava. Les ciutats més grans de l'estat van sucumbir el mateix 1918. Madrid, centre de la xarxa ferroviària, va ser també el centre més important d'irradiació del virus. La zona més afectada de la península fou Castella-Lleó.

A casa nostra, per províncies, Alacant és la que presenta un índex de mortaldat més alt. Podríem pensar que l'Alger, llavors colònia francesa i destinació d'emigrants valencians, va fer de pont entre la França continental i les poblacions grans de les comarques del sud.

Però de tot això i de com va afectar *la cucaracha* a la nostra comarca, en parlarem, a fons, en el pròxim número de DAUALDEU.

Ah, per cert, feu el favor de donar sang i vacunar-vos. Són costums altruistes i saludables.

1. En un vagó de tren, el mateix que anys més tard Hitler va fer servir com a escenari per a la rendició de França, al bosc de Coppiègne.
2. La troballa del sistema de grups sanguinis va ser feta simultàniament però per separat, el 1907, per l'austriac Landsteiner i el txec Jan Jansky (de J. J. és la nomenclatura I II III IV que es fa servir a Rússia i a altres països excomunistes). Landsteiner va ser també el descobridor del factor Rh-, i va rebre el premi Nobel l'any 1930.
3. La primera transfusió indirecta amb sang (conservada prèviament amb citrat de sodi) la va realitzar l'argentí Luis Argote, el 1914.
4. Gosariem dir que si el serbi Gavrilo Princip, amb el magnicidi de Sarajevo el 1914, pot ser considerat el protagonista de l'inici de la IGM, A. Gitchell, així mateix, ho podria ser del seu final.